

DOI: <https://doi.org/10.51209/platform.2.8.2023.220-244>
УДК 766:30-31

Петро Володимирович НЕСТЕРЕНКО,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний
заклад» «Міжрегіональна академія
управління персоналом»,
Київ, Україна,
e-mail: exlibrisclub@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-4153-4175

ВАГОМИЙ ВНЕСОК ЖІНОК ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЕКСЛІБРИСНОЇ СПАДЩИНИ

Анотація. Екслібрис, що набув у ХХ ст. значного поширення, розхитав панування звичних явищ та усталених видів мистецтва. Його розквіт в Україні, як і художньої графіки в цілому, був пов'язаний із утвердженням нового світогляду, з розвитком ідей стилю модерн. Набувала поступу нова генерація митців, які визначили шляхи розвитку художнього процесу, вони прагнули наблизити високе мистецтво до повсякденного життя. Графіка, яка є найближчою з образотворчих мистецтв до побуту людини, в цей час притягує думки й зусилля творців нового мистецтва. Серед представників національного відродження в жанрі екслібриса варто відзначити творчість Миколи Бутовича, Стефанії Гебус-Баранецької, Павла Ковжуна, Олени Кульчицької, Георгія Нарбута, Модеста Сосенка, Ярослави Музики, Михайла Осінчука, Олени Сахновської, Петра Холодного та інших. Як бачимо, жінки починають відігравати у цьому жанрі помітну роль, брали активну участь у виставковій діяльності, становленні та

розвитку професійної освіти у Львові. Значення окремих творчих особистостей часто є більшим, ніж деяких мистецьких рухів чи течій. У дусі нових вимог часу створювали екслібриси художниці Львова, Києва, Дніпра, Ужгорода, Сум, щедро наповнюючи їх образами народної символіки. Створення книжкових знаків для митців є процесом і легким, і водночас – надзвичайно непростим. Легким тому, що для його створення не потрібно особливих засобів і багато місця. Непростим, бо необхідно мати потрібну інформацію про характер і вподобання особи, для якої створюється екслібрис: знати її звички, захоплення, ознайомитися з її бібліотекою тощо. Сьогодні екслібрис не той, що був учора, вже у 1970-і рр. він поступово втрачає чисто прикладне бібліофільське призначення, набуває самостійної цінності, а його зв'язок із книгою стає більш асоціативним і багатобразним. Це стало очевидним із застосуванням у виготовленні книжкових знаків у техніці глибокого друку, яка надає сюжету живописність, багатобразність. На зміну графіці, вирішеній чорними й білими плямами, лінією й штрихом, яка демонструє лаконізм думки, приходить захоплення штрихом, який широко використовується в естампі та станковій графіці. Це призводить до живописності гравюру, притаманній офорту. Прикладом цього можуть бути офорти Надії Пономаренко та інших художників, які використовують слово «екслібрис» як додаток до своїх графічних композицій.

У статті висвітлено різносторонню діяльність жінок із різних регіонів України, які не лише активно працювали в жанрі екслібриса, а й брали активну участь у громадському житті. Підкреслюється їхній неоціненний внесок у загальний культурний розвиток України.

Ключові слова: жіночий екслібрис, графіка, культурологічна діяльність, виставки, колекціонування, Шевченкіана.

Вступ. Важливою ознакою індивідуальності бібліотеки є характерно оформлений книжковий знак, який привертає увагу, легко запам'ятовується і вказує на особливості бібліотеки або її тематичну спрямованість. Головне завдання екслібриса – підкреслити право власності шанувальників книги. Крім того, невід'ємно пов'язаний із книгою, як книжкова обкладинка чи видавничий знак, він слугує її прикрасою й має глибокий символіко-декоративний зміст. Разом із книгою екслібрис є частиною культурного спадку людини. Існування великої кількості книголюбів або бібліотек примушує їх власників міркувати над підкресленням особливостей свого зібрання серед інших. Екслібрис є охоронним знаком книголюбів чи книгозбірні і символічно відображає спрямованість і специфіку зібрання. Аналізуючи розвиток цього жанру в минулому столітті в Україні неможливо його уявити без активної участі жінок – творців екслібриса, які вписали яскраву сторінку у розвиток цього мистецтва.

Постановка проблеми. Виокремлення творчого спадку жінок-екслібрисисток із загального набутку дозволить не лише краще зрозуміти особливості їхньої творчості, але й визначити, яким неоціненним є їхній внесок у загальний культурний розвиток України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальних досліджень присвячених творчості художниць у жанрі екслібрису майже немає. Про них повідомляють каталоги виставок книжкових знаків. Відома низка видань, присвячених творчості О. Кульчицької, проте саме про екслібриси надруковане дослідження науковця Української

академії друкарства О. Руденка. Воно розкриває етапи створення художницею книжкового знаку для бібліотеки історика І. Крип'якевича. Про творчість С. Гебус-Баранецької написав монографію у 1968 р. її учень А. В'юник. За творами Я. Музики та подарованими нею творами мистецтв, представлених у постійній експозиції Львівської галереї мистецтв, видано збірку публікацій «Ярослава Музика: творчість і колекція» ((Галицька брама. Січень-лютий 2010. № 1-2 (181-182)). Безпосередньо екслібрису присвячений невеличкий альбом-каталог «Екслібриси Марії Котляревської», виданий у Дніпропетровську в 2002 р. художником-колекціонером В. Хворостом до 100-річчя з дня її народження. Лише одному аспекту творчої діяльності родини Опанащуків, а саме книжковому знаку, присвячене наукове видання «Екслібриси родини Опанащуків» Г. Стельмашук. Воно надруковане за ухвалою Вченої ради Львівської національної академії мистецтв у 2006 р. і присвячене Миколі Опанащуку, його дружині Ользі та дітям, тоді ще студентам академії, Тарасу й Зоряні. Видання щедро проілюстроване їхніми роботами.

Мета статті – висвітлити досягнення жінок, які працювали в екслібрисі та вписали яскраву сторінку у розвиток цього мистецтва в ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення надавала графіці О. Кульчицька, адже для її створення не потрібно багато часу, а відбитки можна швидко розповсюдити. Початкову мистецьку освіту вона здобула у Львівській художньо-промисловій школі, згодом продовжила навчання у приватній художній школі та на «загальному» факультеті Віденської художньо-промислової школи при Віденській академії мистецтв (1903-1908 рр.), яка, як і Мюнхен, були осередками, звідки

поширювався новітній напрям. Протягом 30 років тривала педагогічна діяльність О. Кульчицької у Перемишлі, вона надавала неабиякого значення рисунку як навчального предмету в гімназіях краю. А ще була людиною з витонченим художнім смаком, працювала в багатьох художніх техніках. В оформленні книжок та екслібрисів широко використовувала оригінальні форми орнаментів.

Мистецтво екслібриса у Львові має давні традиції. У Каталозі творів О. Кульчицької, виданому Львівським обласним управлінням культури та Львівською організацією спілки художників УРСР у 1959 р. подано перелік екслібрисів, який складається із 60 позицій [8]. Це найбільший доробок у галузі екслібриса на початку ХХ ст. Встановити дати виконання екслібрисів встановити було неможливо, тому автор зазначив, що їх поміщено в каталозі у такому вигляді як упорядковувала сама О. Кульчицька. Перший із цього переліку – автоекслібрис із краєвидом, виконаний у техніці ліногравюри в 1906-1907 рр. Переважна більшість екслібрисів – 38 – виконані в техніці «туш, перо», 13 – ліногравюри, 3 – дереворити, 2 – офорти й один – акварель. 1917 р. датований перший шевченківський екслібрис для школи ім. Т. Шевченка у Володимирі-Волинському, в його основу лягли слова «В своїй хаті своя правда, і сила і воля». Їх пише на класній дошці один із учнів (рис. 1).

Кульчицька не лише вміло розробляла мотиви українського орнаменту, але й використовувала образи народної символіки, від чого її роботи сповнюються м'якої поетичності. В екслібрисі, виконаному в 1920 р. для наукової співробітниці Львівського державного музею етнографії та художнього промислу Савини Сидорович, зображено молоду вчительку з букварем у руці, якій у шанобливому пориві дарує квіти й іграшки гурт дітей.

Композицію органічно доповнюють шрифтові написи й орнаментальне обрамлення, яке використовують у хатніх розписах, притаманне стилю модерн. Діти – улюблена тема і вічна туга бездітної неодруженої О. Кульчицької. Екслібрис Кості Воевідки також щедро наповнений орнаментами(сорочка, миска) та польовими цілющими

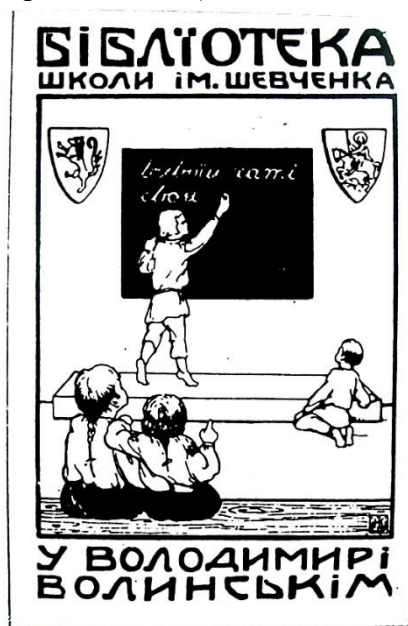

Рис. 1. Кульчицька О. Львів. Бібліотека школи ім. Шевченка у Володимирі-Волинськ. 1991 р.

квітами. Не менш цікаві знаки колекціонера Ярослава Стешенка, автоекслібриси художниці, екслібрис із гербом «Сас» Ольги і Олени Кульчицьких. Вершиною пошуків національного в книжковому знаку став ранній автоекслібрис 1906 р., виконаний у техніці «туш, перо», який вражає рафінованою грою декоративних форм і ліній, суб'єктивною деформацією, характерною для

європейського модерну. Приваблює лаконічністю композиція в деревориті для бібліотеки історика, дослідника екслібрису Івана Крип'якевича, де відчутно присутнім є символізм. Монументальна постать короля Данила з мечем спирається на старовинну напівзруйновану Холмську вежу. Окреме дослідження присвячене співпраці Кульчицької із замовником цього екслібрису присвятив науковець Української академії друкарства Олег Руденко [7, сс. 395-404].

Інтенсивний розвиток екслібриса на західноукраїнських землях припадає на 1920-1930-і рр. Львівська художниця Ярослава Музика (1898-1973 рр.) навчалася у художніх школах Львова та Парижа, вивчала українське та візантійське мистецтво. На її творчості помітний вплив неопримітивізму школи Михайла Бойчука (рис. 2).

Рис. 2. Музика Я. Львів. Екслібрис доктора Р. Баріяка. 1962 р.

Разом із Павлом Ковжуном і Михайлом Осінчуком на початку 1930-х рр. втілила в життя задум про створення Асоціації Незалежних Митців (АНУМ). Я. Музика зібрала унікальну та різноманітну колекцію творів мистецтва, яку заповіла Львівській галереї мистецтв. Усе, що вона створила й зберегла, відбулося у виставці 1994 р., до 100-річчя з дня її народження. Високі ідеї, вироблені засновниками АНУМ, які керували бурхливим життям 1920-1930-х рр., вона передала наступним поколінням львівських митців. Як і багато інших художників того часу, вона займалась екслібрисом. Особливо плідними були 1960-і рр., коли Я. Музика створила книжкові знаки у техніці ліногравюри для І. Деркача, М. Колесси, І. Крип'якевича, О. Ліщинського, Б. Лобановського, Ф. Максименка, В. Патика, О. Ріпко, В. Свенціцької, С. Таранущенко, С. Щурата та ін. З Вірою Свенціцькою її поєднала лиха доля: обох засудила радянська влада в 1948 р. Тому сибірську тему, що позначила життя обох, передано символічно: дерево з гілкою, що відламала блискавка, – втрачені роки життя [6, с. 33]. В екслібрисі Федора Максименка (1897-1983 рр.), бібліографа та бібліофіла, який довгий час працював у бібліотеці Львівського університету, зображено монаха, який читає рукопис. Екслібрисам Я. Музики притаманні народна орнаментика та символіка, виразна, лаконічна манера.

Творчість Олени Сахновської (1902-1958 рр.) в українському мистецтві гравюри є одним із найпомітніших явищ. Її мистецтво визначало пошуки нових форм, нової художньої виразності в книжковій графіці й екслібрисі. Навчаючись на Поліграфічному факультеті Київського художнього інституту (1922-1929 рр.) спочатку у С. Налепинської-Бойчук, а потім у І. Плещинського, Сахновська опанувала трудомістку і складну техніку торцевої гравюри на дереві (дереворит). У своїх екслібрисах

авторка відтворювала коло інтересів і риси натури колекціонерів книг, артистично komponуючи атрибути його спеціальності, і, таким чином, тонко характеризувала книголюба. На виставці «10 років Жовтня» в Харкові експонувалися два книжкових знаки для киян Миколи Синячівського й Миколи Макаренка. Сахновська входила до мистецької організації «Асоціація революційних мистецтв України» (АРМУ). Її мистецтво визначало пошуки нових форм, нової художньої виразності в екслібрисі й книжковій графіці 1920-1930-х рр. минулого століття. Це був справжній синтез досягнень авангардного й академічного мистецтва. Цікаво вирішений екслібрис відомого мистецтвознавця М. Макаренка, виконаний 1929 р. для археологічного відділу його бібліотеки. На тлі розгорнутої книги зображені голова лева з розкритою пащею і кістяний псалій із головою коня. У верхній частині зліва під кутом 45 градусів напис латиною «exlibris», а в основі рисунка – горизонтальний рядок «Makarenko» (рис. 3). Учений мав солідну бібліотеку, яка нараховувала 2000 видань із мистецтва й археології. В своїх екслібрисах Сахновська активно вводить у композиції шрифтові написи й органічно поєднує їх із сюжетом. 1932 р. датовані її книжкові знаки для Василя Седляра й Ярослава Стешенка. У виданні «Олена Сахновська. Книжкові знаки» з текстами Сергія Сильванського й Павла Ковжуна, яке вийшло у Львові в 1932 р. зазначалося, що «це закінчені мистецькі твори, як екслібриси вони ідеальні, відповідають своєму призначенню. Крім того, визначаються різноманітністю екслібрисної думки й увагою до індивідуальних рис власника бібліотеки» [4, сс. 144-145].

До 100-річчя від дня народження О. Сахновської на виставці (другій персональній після 1963 р.) у Національному художньому музеї України було представлено понад 120 гравюр і літографій, а також ескізи

композицій, награвіровані дошки, друковані видання, архівні матеріали.

Рис. 3. Сахновська О. Київ. Екслібрис М. Макаренка. 1929 р.

Чимало української інтелігенції походить із родин священників, серед них і Євгенія Туркало-Розгін, яка народилася в с. Немиринцях на Поділлі у 1895 р. Вона навчалася в Київській художній школі та Київській академії мистецтв, а у 1932 р. вступила на поліграфічний відділ художнього інституту, який закінчила з дипломом інженера-художника-поліграфіста, працювала два роки у видавництві «Книгоспілка» у Харкові як художній керівник. За той час було виконано 75 обкладинок до книжок. Подальша доля привела її до Америки, де мисткиня творила ілюстрації до книжок Мосендза, для дитячого

журналу «Соняшник», брала участь у XII мистецькій виставці жіночої творчості в Нью-Йорку. Художниця померла у 1980 р. у Детройті. На сторінках україномовного американського журналу «Нотатки з мистецтва» було презентовано три її екслібриси, виконані для родини. Вони відтворені у першій книзі «Альманаху бібліофілів», що вийшов у Дрогобичі в 2015 р. [5, сс. 277-278].

На початку 1960-х рр. значно поширився інтерес до екслібриса, телебачення ще не набуло тоді поширення, й улюбленим товаришем художників і читачів була книга. Поширилось колекціонування книжкових знаків, які були доступними для багатьох верств населення, їх можна було отримувати й з-за кордону у звичайних конвертах. Колекціонери демонструють свої зібрання на виставках, серед перших – Лев Бекетов (1916-2000 рр.) із Сімферополя. Каталог виставки в Сімферопольському художньому музеї, виданий у цьому місті в 1963 р., зафіксував зібрані ним російські дореволюційні книжкові знаки, радянські та представників із 16 зарубіжних країн. Серед них експонувалися й повоєнні екслібриси львівських художниць: Стефанії Гебус-Баранецької, Ганни Давидович, Олени Кульчицької та Маргарити Старовойт. Значно більше імен львівських художниць, а саме десяти, було представлено в 1968 р. у львівській науковій бібліотеці з колекції Володимира Вітрука. Тут експонувалося 300 оригінальних гравюр 50 львівських майстрів екслібриса. Виставці сприяли Львівська організація Спілки художників України, львівська бібліотека Академії наук УРСР та обласне управління по пресі [2]. В екслібрисах починає проглядатися інтерес, а згодом і неприховане захоплення традиційним народним мистецтвом практично усіх видів, а також інтерес до свого минулого. Так, Маргарита Старовойт створила екслібрис для своєї колежанки Софії

Караффи-Корбут із зображенням козака Мамая з бандурою, за яким його вірний товариш – кінь і шабля на передньому плані, як засторога ворогам. А Софія в екслібрисі для відомого українського скульптора і мистецтвознавця Дмитра Кривача вписала майже в квадрат постать давньоруського лицаря з мечем у глибокій задумі.

На основі приватних збірок ((переважно Андрія В'юника (1914-2023 рр.)) у Києві Спілкою художників було проведено виставку, на якій експонувалися екслібриси виконані з 1918 по 1964 рр. До неї було видано каталог, який упорядкував А. В'юник і написав вступну статтю [10]. Наприкінці каталогу були зазначені державні (Київ, Львів) та приватні збірки екслібрисів. Цікаво, що серед приватних значилися Ольги Крігер із Харкова та Ірини Стешенко з Києва. Жіночий екслібрис на цій виставці також представляли львівські художниці. І це не дивно, адже відомий мистецтвознавець і колекціонер після війни навчався у Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва, був учнем Стефанії Гебус-Баранецької й до 1958 р. працював науковим співробітником у Львівському музеї українського мистецтва. Впродовж 1972-1975 рр. він обіймав посаду заступника директора з наукової роботи Київського державного музею книги та книгодрукування України (один із засновників музею). У 1968 р. у Києві вийшло друком його наукове дослідження «Стефанія Гебус-Баранецька», про екслібрисну творчість якої піде далі розмова. Початкову художню освіту вона отримала в Художній школі Олекси Новаківського у Львові, закінчила художнє відділення Львівської політехніки. Викладала у Львівському художньо-промисловому училищі графіку та шрифти, а також у Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва. Серед її учнів чудові майстри

книжкового знаку Г. Давидович, С. Сабан, М. Старовойт, ін. Працювала в улюбленій техніці – гравюрі на дереві, виявляючи форму світлотінню. Використовувала штихелі, якими досягається одночасно кілька паралельних густих і тонких штрихів. Сюжети приваблюють своєю безпосередністю, наприклад, зображення жука в екслібрисі для Л. Жука, двох рибок – Андрійка Моторного, Д. Біди – зображення двох рук, що тримають сопілку. Особливо приваблюють ті книжкові знаки, в яких вона звертається до мотивів народної творчості. Часто зображує однофігурні побутові сцени, у яких постать людини є домінантою композиції (рис. 4).

Рис. 4. Гебус-Баранецька С. Львів. Із книг З Кецали. 1963 р.

Іноді художниця підфарбовувала їх аквареллю. Виконані мисткинею впродовж десятиліть понад 300 екслібрисів не лише створили широку популярність Стефанії Мефодіївні, а й перетворили повоєнний Львів на один із найважливіших центрів художнього радянського екслібриса взагалі. Її книжкові знаки викликали велике захоплення на численних виставках, які відбувалися в 1960-і рр. Так, у каталозі виставки 154 радянських художників у Кемерові в 1966 р., серед дев'яти надрукованих ілюстрацій демонструвався оригінальний відбиток з дерева С. Гебус-Баранецької для львівського скульптора Євгена Дзиндри (рис. 5).

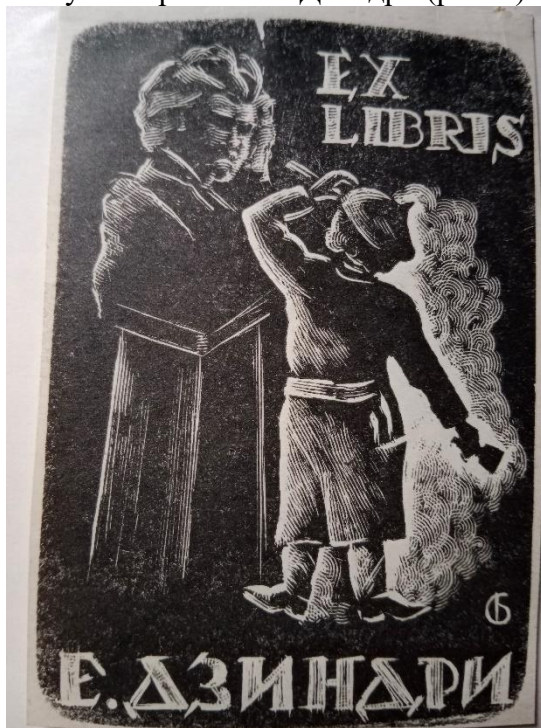

Рис. 5. Гебус-Баранецька С. Львів. Екслібрис Є. Дзиндри. 1966 р.

Цікаво, що тираж каталогу, з заздалегідь виділений сторінці для художниці, – тисячу примірників! Наступного року в місті вже експонувалася персональна виставка художниці, на якій було представлено 77 гравюр, 185 книжкових знаків, 66 сувенірних листівок. Гравюра на обкладинці російського каталогу (з українським текстом!), заставки, кінцівки та три екслібри були віддруковані з дощок художниці (рис. 6).

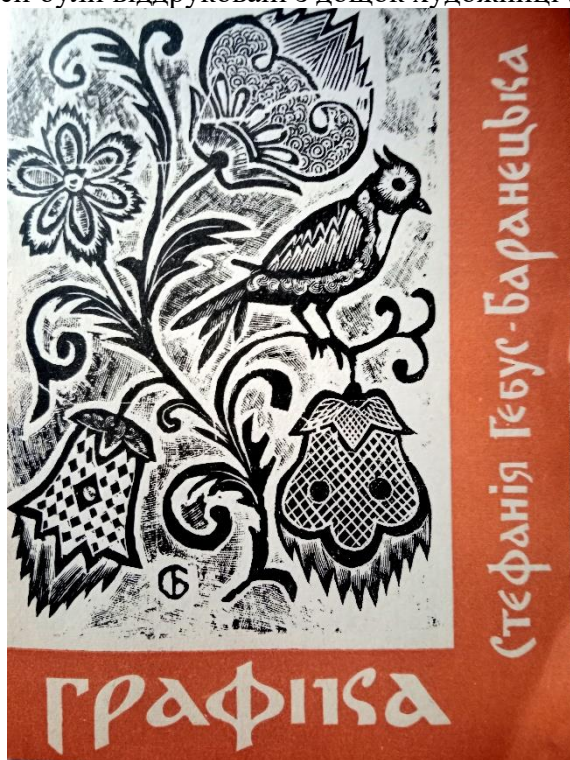

Рис. 6. Обкладинка каталогу виставки «Графіка С.М. Гебус-Баранецької». Кемерово (Росія). 1967 р.

Виняткова роль у популяризації й поширенні екслібриса колекціонерів. Так, керівник Сумського клубу екслібрисистів Олексій Кузьменко у 1984 р. експонував книжкові знаки зі своєї приватної збірки. До цієї події було видано каталог, у якому представлено нові імена: Жанна Воробйова (Дніпропетровськ), Ірина Гресік (Запоріжжя), Леся Каспрук (Луцьк), Марія Котляревська, Лідія Перевальська (Київ), Надія Пономаренко (Ужгород), Ірина Попенко (Вінниця), Віра Юрченко (Суми) та ін. Як бачимо, географія екслібриса поширилася на всю Україну [9].

Розглянемо творчість кількох учасниць цієї виставки. Серед них яскрава постать Марії Котляревської (1902-1984 рр.), яка закінчила в 1929 р. Харківський художній інститут і несла на собі все життя тавро бойчукістки, була членом АРМУ. Майстерність переймала у видатних графіків – Василя Єрмілова, Олексія Маренкова та Івана Падалки. Екслібрисом займалася з 1926 р., виконала 56 книжкових знаків. Їй належать аркуші, виконані на прохання вчених, письменників і художників України: Миколи Глуценка, Дмитра Горбачова, Михайла Дерегуса, Олександра Копиленка, Сергія Кукурудзи, Петра Панча, Леоніда Первомайського, Тетяни Яблонської та ін. У цьому жанрі Котляревська знаходила для себе віддушину серед цькувань і переслідувань. Низка її екслібрисів носить лише ініціали, що ускладнює з'ясування власника, наприклад, за ініціалами О.А. криється прізвище історика Олени Апанович, а Е.М. – Євгенії Миронової. В її книжкових знаках, виконаних у техніках гравюри на дереві та лінолеумі, впізнаємо мотиви й засоби українського орнаменту, фольклорні образи. З великою любов'ю виконувала екслібриси для дітей.

До 100-річчя від дня народження Котляревської, яка, до речі, вела свій родовід від знаменитого Івана

Котляревського, автора «Енеїди», 7 лютого 2002 р. було відкрито виставку її творів. На ній були представлені роботи з колекцій В. Хвороста і Ж. Воробйової – прихильників творчості художниці. Автор вступної статті до альбому-каталогу «Екслібриси Марії Котляревської», художник і колекціонер Василь Хворост (1936-2014 рр.), згадував, як під час візиту художниці до редакції видавництва «Промінь» її зацікавили його редакційні ножиці [1]. Саме вони лягли в основу екслібриса для Хвороста, включно з орнаментом із трикутників, що прийшлося до душі колекціонеру (рис. 7).

М. Котляревська
81

Рис. 7. Котляревська М. Дніпро. Екслібрис
Василя Хвороста. 1981 р..

Художниця любила життя, в її оселі постійно стояли квіти, і друзі, знаючи про це, дарували їх. Символічно, що у 2016 р. син художниці Михайло Кульбак передав понад 80 творів Марії Котляревської на постійне зберігання до Київського державного інституту декоративно-ужиткового мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, цього осередку генетичної пам'яті українського мистецтва.

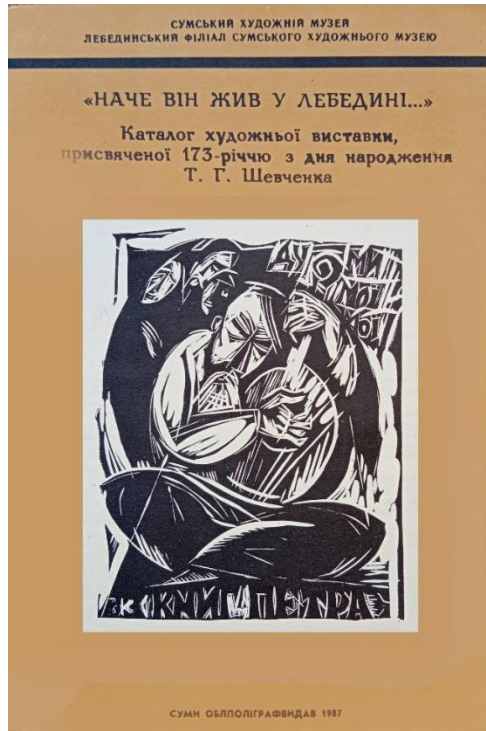
Віра Юрченко (1922-1991 рр.) із міста Суми закінчила Харківський художній інститут в 1953 р. Відома як автор графічної Шевченкіани – серії робіт «По шевченківським містам Сумщини». Брала активну участь у роботі Сумського клубу екслібрисистів та любителів графіки. Перший з понад 30 екслібрисів виконала в 1979 р. Серед її книжкових знаків особливо цікава низка шевченківських екслібрисів, виконаних у техніці ліногравюри, частина з яких присвячена колекціонерам шевченкіани Сергію Арбузову з Сум (1986 р.) і Євгену Артеменку з Харкова (1988 р.) (рис. 8).

Рис. 8. Юрченко В. Суми. Шевченкіана Є. Артеменка. 1988 р.

Людмила Лобода зі Львова експонувала свої екслібриси, створені для Миколи Малишка й родини Петруків, виконані в 1986 р., у Лебединській філії Сумського художнього музею. Виставка «Неначе він жив у Лебедині...», присвячена 173-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. Саме її екслібрис «Із книг Петра» став окрасою обкладинки каталогу цієї виставки [3] (рис. 9). Це був період у житті Лободи, позначений «загостренням» форми, колористичною та пластичною експресією. Теми її творчості – стосунки чоловіка та жінки, людська драма, жанрові композиції. Вона авторка «книг гравюр» за мотивами «Кобзаря» Т. Шевченка, «Fata Morgana» М.Коцюбинського та інших.

Надія Пономаренко – з небагатьох художниць Закарпаття, хто протягом багатьох років займається офортом, – однією з найскладніших графічних технік. В її творах відчутно оживає українська символіка. Емоційна філософічність у поєднанні з філігранною технікою створили своєрідний стиль художниці. Народилася і живе в Ужгороді Закарпатської області. У 1972 р. закінчила відділення графіки Українського поліграфічного інституту імені Івана Федорова, педагоги з фаху – В. Бунов, В. Овчинников. Майже півстоліття вона бере участь у художніх, у тому числі й закордонних виставках, пленерах. Викладає в Закарпатському художньому інституті, де є завідувачем кафедри дизайну. Вона виконала біля сотні книжкових знаків, починаючи з 1976 р., серед них низка екслібрисів для художників Володимира Онищенка, Івана Остафійчука, Богдана Пікулицького, Юрія Чаришнікова, Фіголя, Шимчуків та ін.

*Рис. 9. Обкладинка каталогу виставки з екслібрисом Л. Лободи.
Суми. 1987 р.*

Висновки. Звичайно, в межах однієї статті неможливо охопити всі імена художниць, які творили екслібриси в надзвичайно складних умовах минулого ХХ ст. Разом із тим, деякі з них, а саме С. Гебус-Баранецька, М. Котляревська, О. Кульчицька, Я. Музика, О. Сахновська вписали яскраву сторінку в історію українського екслібриса. Особлива заслуга в пропаганді книжкового знаку належить О. Кульчицькій і С. Гебус-Баранецькій, які викладали на графічному відділенні Львівського інституту прикладного і

декоративного мистецтва та у Львівському поліграфічному інституті. Саме завдяки їм на Львівщині екслібрис здобув поширення. Варто відзначити також вагомий внесок жінок до графічної Шевченкіани. Варто нагадати, що перший художній екслібрис цієї тематики виконала саме О. Кульчицька в 1917 р. для бібліотеки школи імені Т. Шевченка у Володимирі-Волинському. У II пол. XX ст., коли побудова комуністичного майбутнього вимагала в першу чергу створення матеріально-технічної бази, формування комуністичних суспільних відносин і на цій основі виховання нової людини, екслібрис слугував сховком, віддушиною від тих гасел, яких продукувала держава диктатури пролетаріату.

Список використаної літератури:

1. Екслібриси Марії Котляревської. Альбом – каталог. Упор. і автор вступ. статті В. Хворост. Дніпропетровськ, 2002. 40 с.
2. Львівський книжковий знак. Екслібрис. Проспект виставки. Упор. М. Батіг та В. Вітрук. Львів, 1969.
3. Нече він жив у Лебедині.... Каталог художньої виставки, присвяченої 173-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Суми: Облполіграфвидав, 1987. 10 с.
4. Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Видання друге, доповнене. Київ: Темпора, 2016. Сс. 144-145.
5. Нестеренко П. Українські художники – майстри екслібриса діаспори. Альманах бібліофілів. Книга І. Дрогобич: Коло, 2015. Сс. 277-278.
6. Посацька Д. Ярослава Музика і Віра Свенціцька. Ярослава Музика: творчість і колекція. Галицька брама. Січень-лютий 2010. № 1-2 (181-182). С. 33.

7. Руденко О. Екслібриси Олени Кульчицької для бібліотеки Івана Крип'якевича. Вісник Львівської національної академії мистецтв. Вип. 22. 2011. Сс. 395- 404.
8. Сенів І. Олена Кульчицька. Каталог творів. Львів: Львівське обласне управління культури, Львівська організація спілки художників УРСР, 1959.
9. Сучасний український книжковий знак. Каталог виставки. Упор. О. Кузьменко. Суми: Облполіграфвидав, 1984. 68 с.
10. Український радянський книжковий знак. Exlibris. Каталог виставки (1918-1964). Київ: Мистецтво, 1965. 42 с.

Petro V. NESTERENKO,

PhD in Arts, Associate Professor,

Private Joint Stock Company "Higher Educational Institution",

Kyiv, Ukraine,

e-mail: exlibrisclub@ukr.net,

ORCID: 0000-0003-4153-4175

SIGNIFICANT CONTRIBUTION OF WOMEN TO UKRAINIAN EXLIBRIS HERITAGE

Abstract. Exlibris, which gained significant popularity in the 20th century, disrupted the dominance of conventional phenomena and established forms of art. Its flourishing in Ukraine, as well as graphic art in general, was associated with the affirmation of a new worldview and the development of modern style ideas. A new generation of artists emerged, shaping the paths of artistic development and aiming to bring high art closer to everyday life. Graphic art, being the closest of the visual arts to human life, attracted the thoughts and efforts of creators of the new art. Among the representatives of national

revival in the genre of exlibris, the creativity of Modest Sosenko, Olena Kulchytska, Georgiy Narbut, Pavlo Kovzhun, Yaroslava Muzyka, Olena Sakhnovska, Mykhailo Osinchuk, Petro Kholodny, Mykola Butovych, Stefaniya Hebus-Baranetska, and others is noteworthy. As we can see, women began to play a significant role in this genre, actively participating in exhibitions, the formation, and development of professional education in Lviv. The significance of individual creative personalities is often greater than that of certain artistic movements or trends. In the spirit of the new demands of the time, female artists from Lviv, Kyiv, Dnipro, Uzhgorod, Sumy. Creating bookplates for artists is a process that is both easy and incredibly challenging. It is easy because it does not require special tools and a lot of space. However, it is challenging because it is essential to have the necessary information about the character and preferences of the person for whom the exlibris is created: to know their habits, interests, be familiar with their library, and so on. Today, the exlibris is not what it was yesterday; already in the 1970^s, it gradually lost its purely bibliophilic purpose, acquires independent value, and its connection with the book becomes more associative and diverse. This becomes evident with the application of deep print techniques in the production of bookplates, which impart vividness and diversity to the narrative. Replacing the graphics, resolved with black and white spots, lines, and strokes, demonstrating the conciseness of thought, comes enthusiasm for strokes widely used in etching and intaglio graphics. This leads to the pictorial quality of engravings, characteristic of the art of engraving. Examples of this can be seen in the engravings of Nadia Ponomarenko and other artists who use the term “exlibris” as an addition to their graphic compositions.

The article highlights the diverse activities of women from different regions of Ukraine who not only actively worked

in the genre of exlibris but also actively participated in public life. Emphasis is placed on their invaluable contribution to the overall cultural development of Ukraine.

Key words: female exlibris, graphic arts, cultural activities, exhibitions, collecting, Shevchenko studies.

References:

1. Ekslibrysy Marii Kotliarevskoi (2002). [Book-plates of Maria Kotlyarevska]. Albom – kataloh. Upor. i avtor vstup. statti V. Khvorost. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
2. Lvivskyi knyzhkovyi znak. Ekslibrys (1969). [Lviv book plate. Book-plate]. Prospekt vystavky. Upor. M. Batih ta V. Vitruk. Lviv [in Ukrainian].
3. Nache vin zhyv u Lebedyni.... (1987). [As though he lived in Swan...]. Kataloh khudozhnoi vystavky, prysviachenoj 173-richchju vid dnia narodzhennia T. H. Shevchenka. Sumy: Oblpolihrafvydav [in Ukrainian].
4. Nesterenko, P. (2016). Istoriiia ukrainskoho ekslibrysa [History of the Ukrainian book-plate]. Vydannia druhe, dopovnene. Kyiv: Tempora, 144-145 [in Ukrainian].
5. Nesterenko, P. (2015). Ukrainski khudozhnyky – maistry ekslibrysa diaspory [The Ukrainian artists are masters of book-plate of diaspora]. Almanakh bibliofiliv. Knyha I. Drohobych: Kolo, 277-278 [in Ukrainian].
6. Posatska, D. (2010). Yaroslava Muzyka i Vira Svientsitska [Yaroslav Muzyka and Vera Svientsitska]. Yaroslava Muzyka: tvorchist i kolektsiia. Halytska brama. Sichen-liutyi, 1-2 (181–182), 33 [in Ukrainian].
7. Rudenko, O. (2011). Ekslibrysy Oleny Kulchytskoi dlia biblioteky Ivana Krypiakevycha [Book plates of Olena Kulchytska are for the library of Ivan Kryp'yak

evych]. Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv, 22, 395-404 [in Ukrainian].

8. Seniv, I. (1959). Olena Kulchytska. Kataloh tvoriv [Olena Кульчицька. Catalogue of works]. Lviv: Lvivske oblasne upravlinnia kultury, Lvivska orhanizatsiia spilky khudozhnykiv URSR [in Ukrainian].

9. Suchasnyi ukrainskyi knyzhkovyi znak (1984). [Modern Ukrainian book pkate]. Kataloh vystavky. Upor. O. Kuzmenko. Sumy: Oblpolihrafvydav [in Ukrainian].

10. Ukrainskyi radianskyi knyzhkovyi znak. Exlibris (1965) [Ukrainian soviet book plate. Exlibris]. Kataloh vystavky (1918-1964). Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].